

A koszorús költő, avagy Kazinczy Ferenc a panteon előcsarnokában

The poet laureate, or the foyer of the pantheon Francis Kazinczy

Kovács Ida
muzeuminf@pim.hu

Initially submitted October 20, 2011; accepted for publication November 5, 2011

Abstract:

‘The past does not arise out of itself, but is born as the result of cultural construction and reproduction; it is always shaped under the guidance of peculiar initiatives, expectations, hopes and aims within the framework of reference of the given present.’ – Inspired by this quote of Jan Assmann I am analyzing texts on the making of portraits of Kazinczy and on their contemporary reception, paying special attention to the mode of speech of these texts. The selected material provides a good insight into how Kazinczy intended to establish his own direct memory-token. I would also like to point out that in relation to Kazinczy’s portraits his contemporaries applied the concepts, expressive of exaltation, of ‘crowned’, ‘glory’, ‘blessed’, ‘holy’, ‘brilliant’ and ‘immortal’ to the writer. According to my assumption both the portraits, definitely having the function of self representation, and the texts (mostly passages from letters) about them are describable, in the broader sense, as evidence of the phenomenon of elevation to the pantheon; a phenomenon that foreshadowed the future: the cult of Kazinczy, which unfolded in mid-nineteenth century and assumed bodily form in the centenary celebrations of 1859.

Keywords: portrait of Kazinczy, analyzing texts, cult of Kazinczy

Kulcsszavak: Kazinczy portréja, elemző szövegek, Kazinczy kultusz

1814 szeptemberében, Kazinczy Ferenc távollétében, Pesten, Kultsár István szerkesztő házában irodalmi vacsorát tartottak, Kis János költő, Kazinczy barátja tiszteletére. Az ünnepeltek, s a házigazdán kívül, Helmezy Mihály, Fejér György, Sztrokay Antal, Horvát István és Vitkovics Mihály – utóbbiak Kazinczy Triászának tagjai – voltak a meghívottak. Vitkovics megírja mesterének Széphalomra az esten történeteket, részletezve, hogy a vacsorán a nyelvújítás ortográfiai kérdéseit és Kazinczy Kisfaludy-recenzióját taglalták, s hogy az ortológus Fejér nagyrészt Kazinczyval szemben érvelt, Kultsár ingadozott, a többség azonban kiállt mellette. *„Végre Kultsár tréfával akart győzni – számol be Vitkovics – Ime, ugymond, itt van, és nem szól ellent (képedre mutatván). Erre epigramatice feleltem: Nem, mert Újság írónál vagyon. Mindenképpen részedre hajolt a győzelem, és képed felé köszöntvén*

*poharainkat, egészségedért ittunk”*¹ Kis János is megörökíti ugyanezt az esetet, s Kazinczynak írt levelében kiemeli, hogy a vacsora alatt a társalgás túlnyomórészt Kazinczyról és hírhedt Himfy-recenzióról folyt, s a mesterről mindenki a tisztelet hangján szólt, többen védelmezték, mint támadták, olyannyira, hogy neki, Kisnek, már szólnia sem kellett. Ő is kiemeli a jelenetet, amikor a társaság a falon függő festményre pillant: „*Kultsár, a’ ki elébb is feléd hajló neutralista volt, ezzel vetett véget a’ vitálkodásnak: éljen az, a’ kinek képe itt van, a’ te képedet mutatván; ’s azután sorban ment az egészségértívás.*”²

Kazinczy elvárta író társaitól a hasonló élménybeszámolókat (gyakran küldött neki Szemere Pál és Helmeccy Mihály is), a legzajosabb szócsata és legapróbb kérdés is érdekelte, csakúgy, mint a szereplők állásfoglalása az összetűzésekben, illetve szimpátiáik, csoportosulásaik. S bármilyen vére menő viták folytak is olykor egy pesti literátori társas együttlét alkalmával, és a leírások alapján bármennyire idegfejtőnek vagy viharosnak látszott is egy-egy alkalom, Kazinczy - ha végre személyesen is jelen tudott lenni -, elemében volt. 1815 áprilisában például részt vett egy Kultsárnál tartott nevezetes irodalmi vacsorán, ahol a beszélgetés egyik tárgya ismét a Himfy-recenzió, annak hullámverései, valamint a *Mondolat* és a nyelvújítási harcok aktuális perpatvarai voltak, sőt, felröppent még, egy, a tekintélyét alaposan megtépző állítólagos megjegyzés is,³ ennek ellenére az író így összegezte a literátori együttlét tapasztalatait: „*Gyönyörű estve volt. Ilkor oszlánk széllyel.*”⁴ Annak a harcokban résztvevőnek a szavai fejeznek ki ilyen elégedettséget, aki úgy érzi, hogy a győztesek oldalán áll.

Széphalmi barátja képének hatását tapasztalja és újságolja el Kazinczynak Dessewffy József is, amikor 1821-ben Kisfaludy Károly, Horvát István, Thaisz András és Helmeccy

¹ Vitkovics Mihály Kazinczyhoz, 1814. szeptember 6. KazLev, XII, 78. A Kultsárnál függő kép Stunder János Jakab 1801-ben festett munkája, amelyet Kultsár magától a festőtől vásárolt. „Édeskés rosz kép” – mondja róla Kazinczy. Vö. Váczy jegyzetapparátusában, KazLev, XXII, 511.

² Kis János Kazinczyhoz, 1814. szept. 21. KazLev, XII, 106. Az esten történetet a magasztaló szokásrend példajaként cikkében megemlíti Merényi Annamária is, ám írásában véletlenül felcseréli Kis János és Kazinczy szerepét, azt vélelmezve, mintha 1814-ben Kazinczy vett volna részt Kultsár emlékezetes vacsoráján, s Kis János falon függő képének tiszteletére üritett volna poharat a társaság. Vö. MERÉNYI 2000, 72.

³ E megjegyzést, amelyet Kultsár Istvánnak tulajdonít, s amelyről egyik levelében sem írja meg pontosan, hogy maga hallotta-e, illetve, hogy egyáltalán milyen körülmények között és hol hangzott el, Kazinczy több variánsban is megírta barátainak. Először Kis Jánosnak: „Nem kívánom én azt hogy az én írásom, nyelvrontásom hallgatva tiszteltessék [...] De kéz alatt dolgozni, czimboráskodni, azt nem türhetni, hogy – az ebadta Kalvinistája Dictator lesz közöttünk – már ez olyan, a’ mire a’ becsületes ember elborzad.” Kazinczy Kis Jánoshoz, 1815. máj. 1. KazLev, XII, 503.; Majd Kölcsey Ferencnek: „Kultsár egy szót sem szólla, mert édes, és csak hátúlról taszigálgat. De én neki még némelly szavait is tudom. Illyen ez: Baszom a’ lelke Kalvinistája, ’s ő akar tónust adni? ő lesz Dictátor közöttünk?” Kazinczy Kölcsey Ferenchez, 1815. jún.2–3. KazLev, XII, 560.; Végül Sárközy Istvánnak: „[...] az fáj nekik hogy az e b a d t a K a l v i n i s t á j a a k a r D i c t a t o r l e n n i . – Az út tágas, csak fusson rajta, a’ ki futni tud.” Kazinczy Sárközy Istvánnak, 1815. júl. 9. KazLev, XIII, 18. (Kazinczy arra kérte Sárközyt, hogy levelét közölje Berzsényivel is.) Kazinczy Kisnek és Sárközynek talán amiatt nem nevezi néven Kultsárt, mivel a Kultsár baráti köréhez tartozó ortológus, Fejér György a dunántúli ortológusokkal jó kapcsolatokat ápolt, így hamar visszajutott volna Kazinczy történetének verziója Pestre. Kölcsey a *Mondolattal* a széphalmi mester oldalán állt, tehát tisztában volt a frontvonalakkal és érdekekkel, így vele teljes nyíltsággal lehetett véleményt cserélni.

⁴ Kazinczy Kis Jánoshoz, 1815. máj. 1. KazLev, XII, 504.

Mihály társaságában, meghívott, ritkán látott vendégként jelen van Kultsár István fent említett pesti házában. A falon ő is felfedezi Kazinczy portróját: *„Mejképedet olajjal festve láttam Kulcsárnál. [...] Nem felejtkezünk-el rólad. Szív ömledezve emlegették nagy Apjokat a' mostani literatúra' jeles fiai. [...] Kissfaludý [!] kellemetesen komoly, szót'lan. El-találnád: ha nem tudnád is, hogy dramma fogantatik belsejében. Szép, karcsú fiatal ember, lankadkodó kék szeme merő jóságot, szívességet ejteget. [...] Horváth legkomolyabb minnyájok között, kitetszik rajta az éjtszakázás. Úgy keressük és leljük az éj' csendjei között a' sok tanultságot.”*⁵

Kazinczy a fenti két esetben, vitát kavarázó recenziójának utóöngéivel, illetve az aktuális nyelvújítási csetepaték ügyével a társaság figyelmének középpontjában maradt, s élvezte megszerzett tekintélyének csorbíthatatlanságát. Távollétében is jelen volt: falon függő *olajportréja képviselte őt*, arcmása az emlékezet működése és a képek mágiája révén döntő pillanatokban – szimbolikusan is, territoriálisan is, - uralni tudta környezetét.

Nem csupán Kultsár István házában helyezték el a falon Kazinczy-portróját. Bizonyos, hogy a széphalmi mesterről rendelkezett olajképpel vagy metszettel Berzsényi Dániel, Cserey Farkas, Dessewffy József, Döbrentei Gábor, Guzmics Izidor, Gyulay Karolina, Gyulay Lajos, Helmeczy Mihály, Horvát István, Igaz Sámuel, Kácsándy Teréz, Károlyi István, Kis János, Kisfaludy Károly, Kövér Imre, Krajnik Csercsi, Németh László, Márton József, Pálóczi Horváth Ádám, Péteri Takács József, Jeanette Prank, Sárközy István, Sipos Pál, Steinmetz Náni, Szemere Pál, Szirmay József, Tatay János, Toldy Ferenc, ifj. Wesselényi Miklós; ahogyan bírta képmását néhány ifjúkori barátnője is, s a sor még hosszan folytatható lenne.

Vajon milyen volt, milyen lehetett Kazinczy megjelenése, milyennek látták őt kortársai az 1810-es évek közepén? Szentmiklóssy Alajos számol be az író külleméről alkotott benyomásairól Berzsényi Dánielnek, aki ekkor már féltve őrizte falán széphalmi barátja képét, ám nem adatott meg számára, hogy valaha is lássa őt: *„Kazinczy alacsony, szikár Ember. Homlokán komolyság ül; de szemeiben az elevenesség tüze ragyog. Hajai őszek; arcai béesettek; az alsó ajaka a felsőnél domborúbb; orra hajlott; testalkotása egykor igen egyenes lehetett de most az idő súlya alatt görnyedez; mozdulatja sebes; a társalkodásban maga alkalmaztatása kedveltető; figyelme minden csekélységre kiterjed; beszéde csinos s ment minden buja piperétől. Lelkét nem festem, mert azt azon kívül is isméréd. Boldog az, kit a barátság Génusza ily széplelkű Emberhez fűzött! Vigasztalhatatlan volnék, ha ezen szerencséről lemondanom kellene.”*⁶ A Kazinczy- ábrázolással rendelkezők többsége – leveleik tanúsága szerint – az arcképre tekintve, immár a *kép-tárgyat* ruházta fel a köznapin felüli formátummal, s annak dicsőítésében könnyebben rátalált a szakrális terminológia nyelvére, mintha a magasztalást direkt módon az író személyéhez intézte volna. A személyes, baráti csókváltástól egyébként idegenkedő Berzsényi, Kazinczy iránti szeretetében már az író feleségének, Sophienak képét is várta Niklán, s ezt írta Széphalomra: *„küld meg nékem Grófnéd képét, hogy azt a' tied mellé függeszthessem, és mély tisztelettel megcsókolhassam. Látod melly vakmerő vagyok!”*⁷ Miután a portré késett, megsürgette: *„Úgy értem leveleidből, hogy már két levelem nem juthatott hozzád. [...] tehát küld meg nékem Grófnéd képét, hogy ti az én szobáckámnak bálványai legyetek.”*⁸ Volt literátor barát, mint az erdélyi filozófus Sipos Pál professzor, aki arról számolt be, hogy példaképének látványa arra készíteti őt, hogy magasabbra törjön: *„Be töltéd egy fő kívánságomat: rézre mettszett Képed Larariumomban van; [...] Szemem előtt álló képed serkent, unszol, ösztönöz, ínt, hogy el ne felejtsem, ki*

⁵ Dessewffy József Kazinczyhoz, 1821. okt. 1. KazLev, XVII, 538.

⁶ Szentmiklóssy Alajos Berzsényi Dánielhez [1815] Idézi SZALAI 1990, 281.

⁷ Berzsényi Dániel Kazinczyhoz, 1810. ápr. 8. KazLev, VII, 359.

⁸ Berzsényi Dániel Kazinczyhoz, 1810. jún. 23. KazLev, VII, 534.

baráttya vagyok, 's ki barátom?'⁹ Döbrentei Gábor tovább ment; még nem került fel helyére az író portréja, de már előre elképzelte a festmény őt motiváló szerepét: „Szép rámába fog az mindenkor író asztalom felett függeni. Ébresztend az engem a' szép hevű munkában a' Nemzetért, balzsamzand barátsági enyhítést kebelemben, emlékeztetni fog, hogy én Neked mennyivel tartozom, 's általa felszerkentendő sokféle ideájimban kedves szempillantataim lesznek.”¹⁰ Az idézett levélírók szavai szerint a képmás hatásától várt lelki nemesedés és magasabb szintű teljesítmények elérésében való hit a vallási, egyszersmind mitikus szférába emelik a kép modelljét. A beszélők/levélírók gondolatai, kifejezőmódjuk, a képet elhelyező gesztusaik kultikus beállítódásra utalnak. Nem kizárt ugyanakkor az sem, hogy a kijelentések egy része, melyeket a képek tulajdonosa ilyenkor papírra vet, merő udvariasság vagy frázis, de ha így lenne is, akkor is perdöntő bizonyítéknak tekinthetőek arra nézve, hogy mindannyian tisztában vannak azzal, mekkora súlya van Kazinczynak a literatúrai közéletben, s hogy épp ezért, itt helye van kijelentéseiknek, amelyeket az ábrázolásokról, s közvetve az íróról tesznek. Tudatában vannak egyszersmind annak is, hogy milyen személyes hatása és felhívó ereje lehetséges egy emblemikus személyiségről készült képnek. Desseffy József már felfüggesztette Kazinczy portréját a falra, amikor tollat ragad, s őszinte baráthoz méltón – árnyalatnyi humorral – azt írja, hogy ők, otthon, egyszerűen dicsekedni fognak a képpel: „rámába tétetem üveg alá, és Feleségem fogadó szobájában a' pamlag felett már fel is függesztette. Szép volna ha meg akarnád egyszer nézni magadat ott, a' hol nem tsak szeretnek, hanem díszeskednek is veled”.¹¹

Cserey Farkas túlradó érzelmekkel eltelve gyűrűt készített Kazinczy arcképével, hogy barátja minden nap – testközelben – vele lehessen: „A Napokba kaptam Lipsiabul haza egygy igen szép kilenczed fél caratot nyomó égetet Saphiromot [...] úgy jádzik, mind a leg szebb Diamant – carmezirozva van igen gazdagon Brilliantokkal [...] gyereki indulattal örvendek ezen gyűrűmnek [...] Most képedet fel küldöttem Lipsiaba Rosthoz, hogy a szerint gyűrű köbe fel emelt munkával ki metczettesse. Bal kezem mutató úján fogom aszt gyűrűbe viselni – szívem részin – meljbe holtig lakozol úgy is.”¹²

Az 1820-as évek közepén már a tágabb értelemben vett magyar literátor közösség egyre több tagja birtokolja a széphalmi vezér arcképét. Igaz Sámuel, a Hébe kiadója például

⁹ Sipos Pál Kazinczyhoz, 1814. júl. 29. KazLev, XI, 494. Merényi Annamária a kultikus tárgyak és a portréfestészet összefüggésének gondolatkörében, tanulmányában rámutat, hogy Kazinczy és íróbarátai a „körbeküldözgetett és egymásnak ajándékozott metszeteket, kézírásokat és festményeket [...] szent tárgyként őrizték, s a köszönettelre néhány alapvető formulát honosítottak meg a levelezésben. [...] nemegyszer arról értesítették egymást, hogy kisgyermekük a portré látványától még az evést is abbahagyták vagy éppen annak szemlélésétől nyugszanak meg. [...] külön típusba oszthatóak azok a levelek, melyekben a barátság megpecsételésének, a szövetségkötés gesztusának tartják az arckép megérkezését.” MERÉNYI 2000, 71.

¹⁰ Döbrentei Gábor Kazinczyhoz, 1818. ápr. 24. KazLev, XVI, 16.

¹¹ Desseffy József Kazinczyhoz, 1818. márc. 30. KazLev, XV, 551.

¹² Cserey Farkas Kazinczyhoz, 1808. aug. 17. KazLev, VI, 34–35. Kazinczy lakonikus természetességgel írja le az esetet feljegyzéseiben: „Az én fejem a Cserey Farkas gyűrűjében, Krasznán. [...] Felküldötte Lipsiába Rosthoz Kininger után John által metszett képet, hogy azután a legügyesebb mivész csináljon gyűrűkövet a szükséges változtatásokkal. A mente görög lepelle van elváltoztatva, hajam az Apollo szobra' fűrtözése után fűrtöztettek. A munka igen szerencsés. A gyűrű' köve jászp-onyx s fejeres; azt 22 magyar opál veszi körül. Azokat prof. Zennowitz küldé Csereinek a pekléni hegyekből Abauj völgyéből.” (Váczy jegyzetapparátusában, KazLev, XXII, 512.)

1825-ben Bécsben, Kazinczy híres Kreutzinger által festett olajképének másoltatását intézi az író kérésére Simó Ferenc festővel, aki, már egy évvel korábban, kópiát készített Donát János Kazinczy-portrójáról is. Természetesen, sem Igaz Sámuel bécsi otthonából, sem a szintén bécsi Márton professzoréból, nem hiányozhat./nem hiányzik a falról a mestert ábrázoló kép.¹³ Talán a pannonhalmi barát, a szerzetes Guzmics Izidor a lelelkesebb, amikor Kazinczy képmása megérkezik hozzá, egyúttal ő az egyetlen, aki – ahogyan az ajándékot megköszönő leveléből kiviláglik –, beszél a képhez, sőt verset is ír hozzá. A liturgikus szertartásoknak a hivatásához tartozó mindennapi gyakorlata miatt, kétségkívül tőle idegen legkevésbé a faliképet szentség gyanánt megszólító gesztus és terminológia, éppen ezért azok közé tartozik, akik tisztán látják a „szakrális” és a világi értelemben vett „kultikus” közötti különbözőség mechanizmusait. Köszönőlevelét így kezdi: *„Kazinczy Ferencznek az igen tiszteltnek, Guzmics Izidor forró háláját. / A’ régen várt kedves vendég érkezett; itt van mellettem a’ Te másod, tisztelt, szeretett Férfiu; benne Téged minden perczenetben láthatlak, vizsgálhatlak, szólíthatlak: ’s mi több, semeiddel beszélgethetek, annyira beszélők azok. [...] Martz. 12kén megérkeztél, ’s én téged vacsora után több társaimnak jelenlétekben: Idvezlégny nekem Kazinczy mássa! felkiáltással fogadtalak. [...] Most már így szólítom a kedves képet, vagy is a kép szeméből kilövellő lelket:*

*Jer te sokat munkált, csüggedtlen lélek ölembel!
Hints, ha talán fognék csüggni, erimbe erőt.*

*Képed, érzékenyen fogadtatott, de olly Platói szeretettel még sem bírok, hogy magadat testestől lelkestől látni, ölelni ne ohajtsalak.”*¹⁴ Guzmics újfent eltérően a többi Kazinczy-kép tulajdonosától (a szakrális beszédmódú *Idvezlégny...Kazinczy mássa!* lelkesült hangoztatása, majd a képhez írt versbe foglalt fohász után) visszazökken a világi élet hétköznapi realitásaiba. Tárgyilagosan szögezi le, hogy a hús-vér barát személyes jelenlétét számára mégsem pótolhatja sem saját felfokozott szeretete, sem pedig a Kazinczy-képmás megpillantása révén megteremtett, valóságot idéző, ám mégis vizuális fantáziák. Kettejük első találkozásáig azonban még négy, a pannonhalmi közösen eltöltött napokig pedig hét évnek kell eltelnie.¹⁵

Arcmás készíttetés, mint a hírnév záloga

„A reprezentáció az ember lényegéhez tartozik.” – szögezi le Belting¹⁶, s másutt a gondolatot azzal egészíti ki, hogy az *„egyedi arckép az én színrevitelét helyezte előtérbe.”*¹⁷ Valójában már a német reformáció idején a humanisták olyan nyilvános hírnévre törekedtek, amelynek a testi létezés után az irodalmi »névben« kellett folytatódnia. *„A szellem a testtel szemben tett*

¹³ „Képed mind Prof. Márton Úrnál, mind nálam az után dolgozva függ, a’ mint azt Döbrentei bírja Donát által festve, ’s a’ mit Te jónak tartván, én benne büszkélkedem.” (Igaz Sámuel Kazinczyhoz, 1824. júl. 16. KazLev, XIX, 161.); Vö. még: Igaz Sámuel Kazinczyhoz, 1825. jan. 14. KazLev, XIX, 280.

¹⁴ Guzmics Izidor Kazinczyhoz, 1824. márc. 15. KazLev, XIX, 70–71.

¹⁵ 1828 március 9-én Pesten találkoznak először, a következő nap estéjét együtt töltik; jelen van Pázmándi Horvát Endre is. Guzmics is, Kazinczy is, Horvát is a Magyar Tudós Társaság (Akadémia) működési szabályzatának kidolgozásában való részvétel miatt vannak Pesten. Vö. KAZINCZY 2009, 331.

¹⁶ BELTING 2003, 102.

¹⁷ BELTING 2003, 160.

magáról kijelentéseket. *A szellem világbeli utóélete [...] individualista módon tartott igényt az irodalmi emlékezetre.*¹⁸

Ebben az értelemben, majdnem háromszáz évvel később, Kazinczy számára kézenfekvő volt önmaga legsokrétűbben való megmutatásának, ezen belül kiemelten saját vizuális reprezentációjának – mai szóhasználatnál élve – *menedzselése*. A magáról készített festmények (több mint harminckét ízben festették le!¹⁹) másoltatása, metszetre vitele és sokszorosítottatása,²⁰ azok küldözgetése természetes igény és egyben évtizedeken át folytatott tudatos gyakorlat is volt részéről.²¹ Ez irányú elképzeléseit azonban nem kívánta pusztán önmagára vonatkoztatni: „*Én ha vallást csináltam volna, azt parancsoltam volna, hogy minden festesse magát.*” – vallotta 1817-ben.²² Az író aktív és hatékony kezdeményező közreműködése, könyvkiadói–szerkesztői tevékenysége és házi Larariuma gyűjteményének céltudatos gyarapítása is nagy szerepet játszott abban, hogy végül mind több és több író társa megörökítette magát.²³ Kazinczy kora Magyarországon, művelődési programjának kinyilvánításával (amelynek része volt a képzőművészeti ismereteknek, különösen az antik művészetek megismerésének a hazai kulturális életbe való beemelése is), azok közé tartozott, akik tudták és hangoztatták, hogy „*az idő múlása és a tér elvesztése ellen*” (ahogy azt Hans Belting 2001-ben megállapítja²⁴) képekkel védekezhünk, (Az író már Regmecen, majd széphalmi házában is saját metszet- kép- és kéziratgyűjteménnyel rendelkezett, amelyet már börtönbe kerülése előtt megalapozott.²⁵) E képeket, belehelyezkedve a továbbiakban Belting

¹⁸ BELTING 2003, 157. Vö. még Porkoláb idevágó gondolatmenetével, aki könyvében idézi Hites Sándor humanista nyilvánosságmodelljét, PORKOLÁB 2005, 35.

¹⁹ Vö. Váczy jegyzetapparátusában, KazLev, XXII, 511–512. Az itt felsorolt 31 festmény és 2 plasztika korántsem tartalmazza az összes alkalmat. Az író nem említi Grasmeyer árnyrajzát 1782-ből, Mad. Abélé arc-él rajzát 1803-ból, az 1816-ban Kolozsváron Josef Schmelzer által készített gipsz élőmaszkot, nem említi meg Rombauer János 1825-ben az íróról készített festményét, Manschgo János 1828-as ceruzarajzát, Simó Ferenc 1829-ben festett olajportróját. Meglehet, hogy az író más képeket is kifejejtett. Vö. RÓZSA, 1957, 190–192, E.CSORBA–KOVÁCS 2006, 62–67, 96.

²⁰ „A nyomtatás révén a test megsokszorozott ábrázolását is [...] absztrakció éri. [...] Így jön létre a módosult személyes kép, ami egyúttal az újfajta nyilvános személyiséget is szerephez juttatja.” (Belting 2003, 157.)

²¹ A Kazinczyról készült összegyűjtött portrékat és Kazinczynak a képzőművészethez fűződő viszonyát l. RÓZSA 1957.; valamint az író és a képzőművészet kapcsán átfogóan l. CSATKAI 1925.; GYAPAY 2009, 15–24.

²² Kazinczy Döbrentei Gáborhoz, 1817. jan. 25. KazLev, XV, 37. E gondolatát táplálja a XVIII. század derekán Németországban hódító barátságkultusz is, amelynek az író örömmel adja meg magát. Vö. CSATKAI 51.

²³ Kazinczy beszélte rá például az idős Ráday Gedeont (egyúttal festőt is vitt magával), hogy engedje magát megörökíteni, Vö. Ráday Gedeon Kazinczyhoz, 1790. ápr. 9. KazLev, II. 62.; ugyanerre biztatta–kérte többek között Csokonait, Döbrenteit, Dessewffy Józsefet, Vörösmarty Mihályt, Fáy Andrást, Toldy Ferencet és másokat. A mesterekkel való megörökíttetésekén kívül Kazinczy maga is próbálkozott portrérajzolással: néhány író társáról, barátjáról, barátnőjéről és családja tagjairól árnyrajzokat készített, vö. KAZINCZY 1928.; Az író egyéb tárgyú, épületekre, kertekre vonatkozó rajzaira nézve l. RÓZSA 1957, 175–176.

²⁴ BELTING 2003, 76.

²⁵ 1805-ben már több író barátjának portróját szobája falán helyezte el: „Larariumom’ falán függ már a’ Virágé, Báróczyé, Némethé, Úza Pál és Szentmarjai Ferenczé ’s Versegieé. Ott fog majd ez is, és midőn pillantásom reá repül, reá téved, érzeni fogom, hogy le vagyok kötelezve nagy lenni, mert ezek barátim voltak.” (Kazinczy Kis Jánoshoz, 1805. júl. 14. KazLev, III, 377.)

gondolatmenetébe, a „kollektív imagináció”²⁶ tartja életben. A képek az utókor számára való hagyományozása szándékos és tudatos. Ez az átörökítés „képes olyan nyilvános példaképeket az új orientációk modelljévé tenni, mint amilyen az antikvitás volt a reneszánszban.”²⁷ Személyek követendő példaként való felmutatása²⁸ vagy az antik művészet követésének ajánlása,²⁹ s az utódok képeinek átadása az új generációknak, olyan gondolatok, amelyek a megújítandó magyar nyelvvel, ízléssel, művészetekkel foglalkozó művelődési programjában már Kazinczyt is izgatták, több mint kétszáz esztendővel Belting előtt.

Kazinczy és a szellemi utódok, követők problematikája szorosan kapcsolódik az író és a mellette felnövekvő új nemzedékek előretörésének jelenségéhez. Érdekes egy pillanatra elidőzni e tárgyban 1820 körül papírra vetett gondolataim, amely valójában nem mást, mint a dicsőség útját, mozgását mutatja térben és időben: „Mi szép, midőn szeretettel látjuk felénk közelíteni a' kik pályánkon már ragyognak! midőn azt mondhatjuk, hogy a' mint nyomot ezek törének nekünk, úgy azt mi törünk majd és még szebbet mint ők nekünk, az utánunk eredőknek! azt, hogy ezek a' szerint áldják majd emlékezetünket, mint mi az azokét, a' kik innen már leléptenek!”³⁰ E néhány sorban az író egyfelől kiemeli, hogy az új meg új nemzedékek egymás munkájára építkeznek, egymásnak is törve az utat. Hangsúlyozza tehát a folytonosság tényét, s a jövőbe tekint. Másfelől a „mi törünk majd, és még szebbet mint ők” megjegyzés többes szám első személyű alanya már a minőségi alkotó munka, sőt az annál is többnek, szebbnek ígérkező munka büszke hirdetése, amelynek maga az író is részese. Az utolsó sorban szereplő „áldják majd emlékezetünket” szakrális hangvételű kinyilatkoztatás valójában a glorifikációra igényt tartó író emelkedett lelki állapotát merevíti ki, majd az utolsó szavakkal figyelmeztet eme „emlékezet-áldás”, emlék-állítás bevett szokására és ebből adódóan jelzi a jogosan kijáró babérkoszorú elvárását.

Kazinczy panteonizációjának előjelei

Kisfaludy Károly már népszerű színpadi szerző Pesten, amikor 1821-ben, még Aurórája megindítása előtt, levélben fordul Kazinczyhoz, s magasztaló szavak kíséretében a köz felett állónak, bírónak nevezi őt, aki dönthet bemutatandó szent áldozatainak, azaz műveinek megítéléséről,³¹ röviden: vezérnek ismeri el őt. Kazinczynak az írotársadalom zárt közösségében fennálló tekintélye – amelynek csúcspontja kétségkívül az 1810-es évek – az

²⁶ Uo.

²⁷ BELTING 2003, 69.

²⁸ Kazinczy a *Pályám emlékezetének* gyakran idézett alábbi szövegrészletében leszögezi: „[célom, hogy] koromat fessek, s azon nagyokat, akikkel éltem akiket láttam.[...] Ezeknek emlékezeteket fenntartani, képeiket festeni, őket a maradékkal közelebbről ismertetni, nekem kedves s kedves lesz a maradéknak is.” (KAZINCZY 1987, 88.)

²⁹ „s csak arra szoktassa Uram Öcsém magát, hogy mindég a' *Régiség*' statuáját [szobrait] nézze, tudván hogy az épen úgy haladja felül az új idők' munkáit, mint a *Classicusok*' írásai a' mostaniakat.” (Kazinczy Kölcsey Ferenchez, 1814. júl. 7. KazLev, XI, 459.)

³⁰ E szöveg (valójában *ál-levél*) előzménye egy misszilis levél, amelynek adatai: Kazinczy Kis Jánosnak, 1793. júl. 27. Kazinczy az 1810-es évek végén, 1820-as évek elején újrírta Kisnek küldött korábbi levelét, azaz visszadatálva írt egy új levelet. Erre azért került sor, mivel felvetődött, hogy Kazinczy írotársaival folytatott leveleiből könyvkiadás készül, s az író a közönség elé stilizált szöveggel kívánt állni. A levél átdolgozottságára nézve Vö. CSETRI 28–29.

³¹ „Nagy érdemű férjfiu! [...] dolgozásim bizonyíthatják, hogy téged vettelek például, és téged érteni, követni, legfőbb szorgalmam. [...] Te Kedves Barátom! Ki a köznél fellyebb állsz, kinek annyi viszontagságok nyílt tekintetet adának, Te légy ezentul szent oltár, mellyre leteszem áldozatimat – ítélj munkáimról, és a te javalásodnál hiven megállok.” (Kisfaludy Károly Kazinczyhoz, 1821. máj. 13. KazLev, XVII, 444–445.)

1820-as évek derekáig még érzékelhető, a széphalmi mester őrzi posztját; a literátor ifjúság számára is hiteles szavú kritikus és vállalt példakép. Személyének régi nimbusza több-kevésbé változatlan az Aurora zsebkönyv megindulása után is, nagyjából az orgánium arculatának, hangjának a 20-as évek közepére bekövetkező, Kisfaludy Károly diktálta karakteres átalakulásáig és az Auróra-kör megalakulásáig. Amikor Kazinczy szintén 1821 tavaszán levélben szemrehányást tesz Szemere Pálnak, vélt elhidegülése és ritkán csordogáló pesti tudósításai miatt, Szemere jelzi, hogy a Triásztól némiképp távol került ugyan, de mesterének nincs oka aggodalomra sem miatta, sem pedig a pesti írók körében még mindig stabil pozíciója miatt: „Bár az Uram Bátyám tisztelőji között csak nehányat találhatnék olyat a' millyent ohajtottam és ohajtok! De hiszen Kultsár Úr megígéré Benedek estvéjén, hogy a' most következő nyáron Kazinczynak emlékezetére ő szentelend innepet. Hiszi e Uram Bátyám, hogy a' Pesti Egyesület retteg Kazinczyt nem szeretni? Ugyvan; és ez elég.”³² A „retteg Kazinczyt nem szeretni” megjegyzés, s a Kultsár által beígért Kazinczy innep említése kétség kívül deklarálja az író hatalmát, ha nem is kifinomultan választékos modorban. Szemere levelében ez után olvasható a Vitkovics házában lezajlott, Virág tiszteletére rendezett Benedek napi irodalmi est és vacsora nem túl részletező taglalása. Felsorolja az egybegyülteket, s hogy ki mit olvasott fel, beleértve saját magát is. Nem említi azonban, hogy Virág az esten gyengélkedése miatt nem volt jelen, s hogy a termet úgy rendezték be, hogy a fő falon, központi helyen függött az ünnepelt Virág Benedek festménye, „virágos zöld koszorúval ékesítve”³³, s hogy díszes szőnyeggel letakart pulpitus állt az egymást követő szónokok rendelkezésére, valamint, hogy az egybegyültek háromszori, hangos „Éljen” kiáltással, s Vivitur ingenio, caetera mortis erunt! [Az ember a szellemben él, minden más mulandó!] üdvözléssel ünnepelték a távollévő idős költőt. Szemere bizonyára tudta, hogy e részleteket miért nem említette mesterének. (Az 1821. március 22-én megtartott „Virág-innep”-ről egyébként Kazinczy az újságból nyilván értesült, mivel a Magyar Kurír alapos beszámolót³⁴ közölt róla, s a lap példányai eljutottak Széphalomra is.³⁵) Szemere szavaiból kitűnik továbbá lelkesedése Kisfaludy Károly személye és az estélyen elhangzott versei iránt. Ez azért hat különösnek, mivel a Magyar Kurír hallgatott Kisfaludy jelenlétéről. Szemere talán óvatosságból nem kívánta Virág ünneplésének részletezésével terhelni Kazinczyt, mivel a két költő az 1810-es években már eltávolodott egymástól, így Virág dicsőítése nem érte volna el a várt hatást. Meglehet továbbá, hogy a Kazinczynál mindössze öt esztendővel idősebb Virág tömjénezésének híre és koszorúval feldíszített festményének elképzelése egyaránt – vélhette Szemere – a gyorsan múló időre, s a pálya számára is közeledő végére figyelmeztethették volna mesterét. E vélekedés nyomán haladva kijelenthető, hogy e tekintetben Kisfaludy Károly 1823-ban már nem ennyire tapintatos Kazinczyhoz írott, alább idézett soraiban: „Nem kérdésből nyíltam ki előtted, hanem szíves baráti ösztönből, hogy Te, ki annyit áldozál, szenvedél nyelvünkért, aggodt napjaidban láthassad, hogy fényes nyomdokodat bár gyöngébb erővel követni törekszünk. Én neked sokat köszönök, és ha valaha olly szerencsés lehetek jót teremteni, lelked sugallása vezetend előre.”³⁶ Kisfaludy már az Auróra zsebkönyv kezdeti sikerei után írta e levelet, pontosabban válaszolt Kazinczy azon soraira, melyben az szabadkozott, hogy több kéziratot küldött a bécsi Hébe zsebkönyv

³² Szemere Pál Kazinczyhoz, 1821. ápr. 14. KazLev, XVII, 436.

³³ Váczy János jegyzetapparátusában, KazLev, XVII, 617.

³⁴ Vö. Váczy János jegyzetapparátusával, KazLev, XVII, 616–617.

³⁵ Péteri Takács József haláláról például Kazinczy a Magyar Kurír 1821. május 15-i számából értesült, s a hírt nem egészen két hét múlva, május 27-én már meg osztja levélben Pápay Sámuellel. Vö. Kazinczy Pápay Sámuelhez, 1821. máj. 27. KazLev, XVII, 451.

³⁶ Kisfaludy Károly Kazinczyhoz, 1823. jan. 10. KazLev, XVIII, 233.

számára, mint az Auróranak. A széphalmi mester e levelében a feltörekvő ifjakat is szóba hozta, dicsérve őket: „*Én mindég szemesebb vagyok ifjaink' érdemének kilesésében*”, magát természetesen hangon sorolva az idősekhez: „*mi öregek, kik az ifjakra kevélyen szoktunk tekinteni*”. A megbecsülés és barátság hangján szólítja meg Kisfaludyt, és saját korábbi Himfy-recenzióját immáron végképp feledni kívánva írja: „*Higyj szavamnak, édes barátom, Tőled szeretettni nékem dicsőség; higyj szavamnak: én téged már a' Kisfaludy név miatt is szeretlek.*”³⁷ Kisfaludy Károly válaszlevelének kifejezése a mester „aggodt” koráról nem teljesen légből kapott (Kazinczy néhány hónappal múlt 63 éves), azonban mégis túlzó, még akkor is, ha az író társ szavai erre feljogosították. Erősnek hat a szinte letűnt kort idéző múlt idő használata is: *áldoztál, szenvedtél*, valamint a már-már szoborszerű idолhoz szóló kitétel: *nyomdokat követjük, lelked sugallása vezet.*³⁸ Kisfaludy két-három esztendő múlva, az Auróra-körben általa összefogott, a kibontakozó romantika irányába nyitott fiatal írók szemében vezető szerepre tesz szert, míg Kazinczynak egyre több kisebb-nagyobb konfliktusa, izlésbeli nézeteltérése, majd irodalmi „pöre” is támad mind a közp generáció (Horvát, Kölcsey, Döbrentei) mind a fiatal nemzedék (Bajza, Toldy) képviselőivel, s e közben továbbra sincs személyesen jelen az irodalmi élet szempontjából már meghatározó Pest-Budán. Kisfaludy Károly (akit Kazinczy írói és irodalom szervezői tevékenysége miatt alapvetően nagyra tart) lényegében készül igazodni az elismert pályatárs egy korábban neki címzett tanácsához–óhajához: „*A' Dicsőséget erős karokkal markoltad-meg: adja az ég, hogy soha el ne szalassz.*”³⁹

Kazinczy 1825-ben esedékes ötven éves írói jubileumára mégsem „*a fényes nyomdokokat követő*” Kisfaludy Aurórája, s a pesti írók köre, hanem Igaz Sámuel Bécsben kiadott zsebkönyve, a Hébe készült meglepetéssel, Blaschke Jánosnak egy rézmetszetű (külön lapokon sokszorosítva is megjelentetett) rajzával. Igaz egy példányt küldött az írónak a kész metszetből, azzal, hogy az majd a „*Hébébe jő*”, s levelében többek között afelett sajnálkozott, hogy még többet nem tehetett: „*Buzgóbb tisztelőd nálamnál nincsen, 's ha a' sors tiszteletemhez illetőleg engedne módot annak bém bizonyításában, úgy márvány-oszlop készült volna írói dicső pályád' Jubileumára. [...] 'S ha Te kedvezőleg méltóztatol azt elfogadni tőlem kicsinyben, a' mit a' Hazának nagyban kelle vala adni, örömemnek e' tárgyban semmi híjja. A' Haza' Geniusa öleli Büszttödet a' hold világitotta tájon, 's mintha mondaná égre emelt szemekkel: Jutalmazd-meg te néki, én arra képes nem vagyok.*”⁴⁰ A szobor talapzatán a következő felirat olvasható: „*Kazinczynak írói pályája' ötvenedik évében a' rény és a khárisok. MDCCCXXV.*”

Guzmics Izidor, a Hébe ünnepi számának megérkezése után gyorsan reagál a képre, barátja megdicsőítésére: „*Igaznak valódi igaza volt, midőn az érdemekkel tellyes 50. esztendő's litteratori hőst emlékekkel tisztelte-meg; 's szívem olvadozott nézletében.*”⁴¹

³⁷ Kazinczy Kisfaludy Károlyhoz, 1822. dec. 31. KazLev, XVIII, 226–227.

³⁸ Kisfaludy Károly Kazinczyhoz, 1823. jan. 10. KazLev, XVIII, 233.

³⁹ Kazinczy Kisfaludy Károlyhoz, 1822. febr. 16. KazLev XVIII, 37.

⁴⁰ Igaz Sámuel Kazinczyhoz, 1824. okt. 5. KazLev, XIX, 215. A metszet a Hébe 1825. IV. számában jelent meg. Leírása: Erdős, holdfényes tájrészlet előterében kő talapzaton fiatal férfi (a fiatal Kazinczy) görögös büszttje látható. A szobor mellett telt testalkatú, mezítelen karú, lepelbe burkolt, égre emelt tekintetű nőalak: a haza géniusza áll, jobbában letámasztott pajzs, rajta a magyar címer rajzolatával. Bal karjával védőn átkarolja a büszttöt. Az oszlopon a fentiekben idézett felirat látható.

⁴¹ Guzmics Izidor Kazinczyhoz, 1825. jan. 8. KazLev, XIX, 278. Guzmics ugyanitt mindössze a feliratot kifogásolja, szívesebben látta volna, ha Kazinczynak a *Tövises és virágokból* is ismert jelmondata került volna inkább a köre: „*áldozz a kháriszoknak*”.

Kazinczy számára váratlan meglepetést okoz a metszet, valamint az, hogy a Hébében epigramma is köszönti őt.⁴² Blaschke allegorikus képe – ha esztétikuma némi kívánnivalót hagyott is maga után – mindenképpen jóleső érzéssel tölthette el az író. Egyfelől a haza - nőalakban megszemélyesített - hódolata miatt, másfelől pedig, mert a rajzoló művész⁴³ átvette az ő elgondolását, miszerint az utókornak készülő portré-reprezentáció csúcsa az antik stílusú, idealizált mellszobor.⁴⁴ Keserű Katalin, amikor Kazinczy kultuszát kutatja, megállapítja, hogy „a Hébe 1825-ös rézmetszete, [...] Kazinczy apoteózisának is felfogható. Ez még életében, írói működésének 50. évében egy talapzatra állított klasszicista büszttel jeleníti meg az így halhatatlannak minősített költőt egy eredendően halhatatlan géniusz társaságában. (Magyarország géniusza egyúttal Kazinczy tevékenységének, kultuszának nemzeti jelentőségére utal.)”⁴⁵

Az író levélben újságolja el megtiszteltetését közeli barátainak, így Gyulay Lottinak is, felfedve a kép allegóriáját, amelyet ő, némiképp prózaiban, mint Igaz Sámuel, úgy értelmez, hogy a „Haza”, azaz a „Matróna” azért tekint az égre könyörögve, hogy az ő utolsó napjait „deritse-fel, 's tegye boldoggá.” A gondolatot lezáró, kissé restelkedve hozzá teszi még, hogy Igaz gesztusa könnyeket csalt szemébe, de tudja, hogy a „tömjén Istent illet, nem embert”.⁴⁶ Régi barátjával, Dessewffy Józseffel azonban szintén megosztja örömét, sőt, ahogyan Lottinak, neki is lemásolja a képen látható szobor talapzatára írt öt ünneplő laudáló feliratot. Még büszkébb azonban arra, amit ez után újságol el barátjának, miszerint hallotta, hogy Ferenczy István hazaérkezett Rómából, s mielőtt visszautazna, őt mindenképpen látni szeretné.⁴⁷

Ennek fényében nem csoda, ha az író valóságos megdicsőülésként éli meg, amikor két év múlva tudomására jut, hogy Ferenczy mellszobrot készít róla. Az eddig konspiratív módon előle titkolt információra az ifjú Toldy (Schédel) Ferenc német nyelvű *Handbuchj*ának, azaz a magyar költők munkáiból összeállított kézikönyvének szövegében bukkan, amikor Toldytól megkapja az ő írói munkásságát bemutató német szövegrész korrektúráját.⁴⁸ Ez idő tájt az író

⁴² Pónori Thewrewk József költeménye a Hébe IV. Kötet 263. lapján jelent meg. Címe: *A' Kháriszok*.

Elyzion' gyönyörű mezejéről, isten-arányból, / Dícsföldünkre leszállt a' Khariszok' serege. / 'S a' Széphalmi verázstempére repülve, Kazinczy' / Keblében új szép mennyei lakra talált. (Váczy János jegyzetapparátusában, KazLev, XIX, 611.)

⁴³ A rajz Wilhelm Rieder (1796–1880) munkája, a rézmetszetet Blaschke János (1770–1833) készítette. Az önálló lap mérete: 112x83 mm. Egy példánya fellelhető a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tárában is, ltsz. 2006.100.1.

⁴⁴ Az író „[e]lvei szerint a közéleti szereplőre emlékező nyilvános szobormű sem követhet más mintát, mint az eszményítő klasszicizálás antikizáló formarendjét. Kazinczy ezen elvárásainak ismeretében alkották meg tisztelői ötven éves írói jubileumára fiktív büszttjét 1825-ben, és az író ezen kívánalmaihoz igazodott Ferenczy István márványba faragott képmása két esztendővel később.” (Révész 2010) <http://www.btm.hu/varmuzeum/kiadvany/tbm/35/04/revesz.pdf>

⁴⁵ Vö. KESERŰ 1994, 36. l

⁴⁶ Kazinczy Gyulay Karolinához, 1824. dec. 20. KazLev, XIX, 258.

⁴⁷ „Ferenczy a' Statuárius Rómából haza jött, de vissza megyen, 's nem addig (úgy írja Igaz) míg engem meglát. – Melly öröm! Ő a nemzetnek nagy dísze.” (Kazinczy Dessewffy Józsefhez, 1824. [okt. 14.] KazLev, XIX, 223.) 1824-ben végül nem sikerült találkozniuk, erre először majd Pesten, 1828. február 22-én kerül sor. Vö. Ferenczy István Kazinczyhoz 1824. nov. 5. KazLev, XIX, 229., az első találkozásra nézve Vö. *Pesti Útam*, KAZINCZY 2009, 330.

⁴⁸ „Schédel Handbuchja' második Könyvét e' holnapban nyomtatni fogja. [...] De képzeled, mit olvasék az utolsó paragraphusnak utolsó sorában. Ott képeim felől szólla [...] «igen igaz és igen szép az, melyet Ferenczy carrárai márványból faraga.» — Én, a' ki festést, faragást olly tüzzel szeretek, és a' ki Ferenczyt mind Munkájiért, mind azért, hogy a' Magyar nevet Rómában megdicsőítette [...] kevélykedem e' szerencsémnek [...] nyugtalanul várom a' fejet.” (Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1827. [dec. 13–15. között], KazLev, XX, 423.) Vö. RÉVÉSZ

már levélbarátságban van Ferenczyvel, akiben a hazai neoklasszicista szobrászat megteremtőjét ünnepli, s akinek 1822-ben Rómából Magyarországra küldött *Pásztorlányka* című szobráról (melyet ő keresztel el *Graphidionnak*) epigrammát is, recenziót is ír, s Csokonai-büsztségéről szintén az elismerés hangján nyilatkozik.⁴⁹

Kazinczyt a szobor készülésének híre mellett Toldynak a *Handbuch*-ban öt felmagasztaló szavai is büszkévé teszik, szinte zavarba hozzák; hasonlóan reagál, mint a jubileumi metszet megpillantásakor: „*Rendes érzés, mikor a' még élő ember olvassa a' maga Halotti Predikációját. Még rendesebb, hogy én a' magam életemet mástól tanulom; itt pedig épen így járék. Schédel [Toldy] nem csak nem gáncsol, de tömjénez is szinte a' fulasztásig.*”⁵⁰

A túlradó tömjénezés gyakorlatát az író vélhetően aránytévészőnek és hiteltelennek tartja, ugyanakkor az őt az örökkévalóság számára megörökíteni kívánók gesztusát nem hátrítja el, mivel tisztában van azzal, hogy saját teljesítménye eredményes szolgálat is volt egyben. Írásaiból az vonható le, hogy számára a „Nagyok” valódi értékek letéteményesei és megteremtői. Ennek fényében a „Nagyság” az író, a művész számára elérendő célkitűzés – s a dicsőség ennek majd hozadéka lehet. „*A „nagy ember” fogalma – ahogyan Keserű Katalin leszögezi – a francia felvilágosodás szülötte. Noha a francia akadémia 1758-as pályázatának témája a „nagy ember dicsőítése” volt, s az akadémiai szemlélet akkor még összehangzott az abszolutizmusával a tekintetben, hogy a nagy ember a király, mégis kialakult a fogalom új, demokratikus értelmezése (az ember nem születési előjogai, de cselekedetei és tehetsége révén lehet naggyá), s így az 1777-es párizsi Salon programja már: ismertté tenni a híres franciák képmásait.*”⁵¹ Ezt a fajta, tehetség és cselekedetek által elérhető dicsőséget hirdeti a széphalmi mester is áhitottnak és példa értékűnek. Az 1810-es évek végéig művelődési programjának alapkövei a Szép [ízletes, erényes] és a Jó [közjó], amelynek érdekében kora szellemi embereinek munkálkodniuk kell. Átvesszi Sallustius gondolatát, miszerint a nagy emberek képe felkelti az erény szeretetét.⁵² A *Báróczi Sándor életének* utolsó soraiban pedig a „nagyok” emléke, mint példa jelenik meg, amely felemel, jobba tesz. Az író magáénak vallott meggyőződésésként idézi itt Goethe Tassóját: „*Szent a hely, aholott nagy ember áll; / S példája századok multával is / Buzdítva szól a jóknak lelkeikhez.*”⁵³

Az 1820-as években a nemzet eszméjének a politikai és kulturális közéletben való egyre erőteljesebb artikulálódásának hatására Kazinczy művelődési programjának céljaként is

2010, 62–65., Ferenczy Kazinczy szobra 1827-ben még csupán készülőfélben volt, a szobrász 1828 június 25-én fejezte be az agyag megmintázását. Vö. *Pesti Útamból*, KAZINCZY 2009, 336.

⁴⁹ A *Pásztorlánykáról* szóló epigrammát az író megküldte Ferenczynek is, l. Kazinczy Ferenczy Istvánhoz, 1823. jan. 17. *KazLev*, XVIII, 235., A vers nyomtatásban megjelent: Hébe 1825, IV. köt.; Kazinczy *Pásztorlányka*-recenzióját l. Felső Magyar Országai Minerva, 1825, II, 43–47.

⁵⁰ Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1827. [dec. 13–15. között], *KazLev*, XX, 423. Kazinczy az 1820-as években az egyik legkedvesebb tanítványának tekintette a polgári foglalkozását tekintve akkor végzős fiatal orvos Toldyt, akivel az 1820-as évek végén, különösen azonban 1831-ben feszültségei támadtak (Pyrker-per).

⁵¹ KESERŰ 1994, 35–36. Vö. OZOUF 1986, 139–166.

⁵² Vö. CSATKAI 1925, 51.

⁵³ KAZINCZY 1979, I, 800. Az újonnan épült Vármegyeháza megtekintése után büszke (rendi hierarchiához igazodó) nemzeti öntudattal írja: „Szebb és nagyobb gyűlési palota a hazában nincs; [...] Itt függ a két Első Ferenc képe, s a mostani országlóé Krafftól, fejr mentében, veres dolmánnyal és nadrággal. [...] itt gyilkos szelindekével Eszterházy Pál; itt Pálffy Miklós, [...] Itt függ Batthyány Lajos. [...] Religiózus tisztelet rázza meg a nézőt, ha ide ezeknek isméretekkel lép, midőn azoknak körökbe látja magát emelve, kiknek nevek a nemzet előtt örökre szent marad. Bár a gyönyör példát egyéb megyéink is – bár minden megyéink követnék! KAZINCZY, 1987. 546.

a nemzet javáért való tevékenység fogalmazódik meg. 1829-ben írja, amikor módjában áll találkozni a nemzeti kultúráért az Akadémia felállításának ügyében áldozatot hozó államférfiakkal: „Áldott a nap, mellyben azokat láttam, kik a' nemzetre fényt vontak, kik annak nemesítésén igyekeztek!”⁵⁴ A haza dicső férfiai között elsősorban gróf Széchenyi Istvánt, gróf Károlyi Györgyöt, gróf Andrássy Györgyöt és gróf Vay Ábrahámot érti. Utóbbit, (akihez unokahúga révén távoli rokonság is fűzi) 1830-ban levélben arra kéri, hogy teljesítse kötelességét az utókor iránt, amelyet megszerzett hírneve ró rá: „Te felejtethetlenné tevéd magadat maradékid előtt, olly fényt hagyván nekik, melly nekik sok és ollykor hasznos elsőségeket ad: de épen ez által tartozol is nekik valamivel: – hogy képedet is hagyd nekik, még pedig egy hívet. Minden maradékid nevekben kérlek tehát, szaladj fel Bécsbe, és ott festesd magadat de Lieder nevű festő által. [...] Ez festette a' Palatinust, a' Primást, Herceg Brezenheimot, Illyésházyt, [...] Kérlek, édes barátom, tedd a' mit Tőled itt tisztelő maradékid nevében terjesztek elődbe. Hadd ismerjék azt századok mulva is, a' ki nekik mind belső érdemei mind ezen elsőség megszerzése által örök fények lesz.”⁵⁵

Kazinczy Pesten

Kazinczy 1827 késő őszen, családjának évek óta húzódó peres ügyei miatt több hónapra Pestre készül, ahol 1815-ben fordult meg utoljára. Leveleiben megszaporodnak a várakozással teli utalások az író társakkal való személyes találkozásokra is. Toldy Ferencnek küldi e sorokat: „én Novemberben Pesten leszek [...] ne feledd megírni, hol van szállva Kisfaludy, Vörösmarty és Te.”⁵⁶ Jankovich Miklós, gyűjtő, mecénás, aki korábban metszetei egy részét megvásárolta, levélben hívja, hogy megérkezve nála lakjon, míg Pesten tartózkodik; „két szobát, szekérszint, istalót” ajánlva neki,⁵⁷ s ezzel együtt gazdag műgyűjteményének megtekintésére is invitálja. 1827-ről az időpont 1828-ra csúszik, annál is inkább, mivel 1828 márciusában megkezdődnek az ülésezések az Akadémia felállításának ügyében, s oda Kazinczy is hivatalos. A literátor barátokkal való együttlétre is egyre inkább vágyik; Toldyt és Bajzát új időpontról értesíti: „Kedves nekem azt látni, hogy Ti, kiket én annyira szeretek, együtt laktok. Januáriusban tehát együtt szorítlak szívemhez.”⁵⁸ Toldyékon kívül Virág Benedek, Stettner György (ez időben irodalmi műveit Fenyéry Gyulaként publikálta), Vörösmarty Mihály és Kisfaludy Károly „látását” óhajtja leginkább. (Közülük mindedig csak Virág Benedeket ismerhette meg személyesen.)

Kazinczy Toldy Ferencsel és Stettner Györggyel folytatott levélváltásaiból kiviláglik, hogy a várt személyes találkozások, látogatások nem a számára megszokott módon: nem az évtizedekkel korábban szokványos ceremónia szerint és nem négy szemközt folynak majd. A literátori társas együttlétek ekkor már hosszú évek óta a pesti irodalmi élet mozgalmas színpadán zajlanak; írók, szerkesztők, irodalom pártolók házában (korábban Kultsárnál, Vitkovicsnál, majd Fáy Andráséknál, Szemere Pálnál, Bártfayéknál, Kisfaludy Károlynál, Ferenczy Istvánnál). Egyes irodalmi körök, írócsoportok emellett olykor vendégfogadóban, illetve vendéglőben is összegyűlnek. Az eseményeket gyakran névnapokhoz, születésnapokhoz igazítják, ebéddel, vacsorával, borozgatással kötik egybe.

⁵⁴ Kazinczy Guzmics Izidornak, Pest, 1829. máj. 27. KazLev, XXII, 424.

⁵⁵ Kazinczy Vay Ábrahámhoz, 1830. nov. 15. KazLev, XXII, 441.

⁵⁶ Kazinczy Toldy Ferenchez, 1827. aug. 29. KazLev, XX, 348.

⁵⁷ Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1827. okt. 24. KazLev, XX, 382.

⁵⁸ Kazinczy Toldy Ferenchez és Bajza Józsefhez, 1827. nov. 16. és nov. 23. között, KazLev, XX, 385.

Kazinczy 1828. február 18-án érkezik Pestre. A város alaposan megváltozott, amióta nem járt itt. Jó néhány hónappal később, egy Pestről keltezett levelében alig győzi sorolni az új építményeket, utcákat, üzleteket. Lenyűgözi a Börze épülete, a „Vármegye Gyűlési palotája”, falain az ország nagyjainak olajportréival, valamint a képárusok új boltjai, ahol térképeket, rézmetszeteket kínálnak.⁵⁹ Végigjárja a festők műtermeit is – csaknem úgy vágyik a velük való találkozásokra, mint az íróbarátaival való együttlétre. Még az öreg, a festéstől már visszavonult Donát Jánost is meglátogatja: ő készítette el 1812-es portréját. Sorban felkeresi az ifjabbakat is: Simó Ferencet, Szentgyörgyi Jánost, Pesky Józsefet, Heinrich Johann Thugutot, Richter Antal Fülöpöt, s mind az ötüket megbízza, hogy fessék meg arcképét. Végül Heinrich és Richter képeit találja a legsikerültebbeknek. Heinrich olajfestményét végül – s erre büszke – Kisfaludy Károly vásárolja meg húsz aranyért.⁶⁰ A többi művet maga fizeti ki. A pesti festők, rajzolóok és metszők jól járnak Kazinczy műpártoló barátságával. A mester ügyel arra is, hogy megrendelőket küldjön nekik, így segítve anyagi boldogulásukat⁶¹ – emellett igaz meggyőződéssel vallja: „minden jobb embernek festetnie kellene magát”.⁶² Amikor pesti útjáról hazatér Széphalomra, izgatottan várja a megvásárolt festményekkel teli ládát: „Richter pakkolja be minden képeimet egy ferslágba mellynek árát fizetem, 's adassa által Tek. B-né [Bártfayné] Asszonyinak hogy valaha vehessem. Reszketek hogy képeim elveszhetnek, 's nem kell halogatnunk általvételeket. Olly kincs az nekem és maradékomnak, a' mit semmi sem pótolhatna ki.”⁶³ Másutt már magának a képzőművészetnek („Mesterség”-nek) a szeretetét is megemlíti, egyúttal a művészi alkotások hatását összefüggésbe hozva a halhatatlansággal: „[...] magamat és barátimat azért is festetem, mert a' Mesterséget szeretem. Ferenczy, Heinrich, Richter és Simó nekem halhatatlanságot adtak.”⁶⁴

Ferenczy és Kazinczy találkozása

Kazinczy műveltségével, képzőművészeti tárgyú olvasottságával, valamint széles ismeretségi körével, folyamatosan meg-megújuló levélbarátságaival és e tekintetben egyedülálló ambíciójával egy személyben is annyit tesz, tud tenni a lassan meginduló hazai képzőművészet fellendítéséért, mint senki az ő korában; „[...] hogy magyarországi művészetéről beszélhetünk [...] az Kazinczy érdeme”⁶⁵ – szögezi le Csatkai Endre *Kazinczy és a képzőművészetek* című könyvében.

Ferenczy István fellépése az európai szintű magyar szobrászat megszületését jelentette. Több barátjának is beszámol a szobrászról; Guzmics Izidornak például ezt írja: „már Rómában fényt vona a' magyar névre. Canóva barátságára méltóztatá, 's mestere Thornwaldsen megjövendölé nagyságát. Graphidiona, mellyet Rómából küldé Budára az ötlet pártfogoló 's pénzzel segélő Nádornak, a' Múzeumban állítatott fel. A' kezdő Művész a' Művészség kezdetét adá a' szerelmes leányban [...] Dolgozója Budán, két házzal feljebb mint

⁵⁹ Vö. Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1829. máj. 27. KazLev XXII, 424, 427. A teljes levél szövegét Kazinczy Pestről készült útirajzként szerette volna közölni a Muzarionban.

⁶⁰ L. Toldy Ferenc Kazinczyhoz, 1829. júl. 18. KazLev, XXI, 80., Kazinczy Bártfay Lászlóhoz, 1829. júl. 24. KazLev, XXI, 81.

⁶¹ Vö. pl. Kazinczy Ponor Thewrewk Józsefhez, 1828. máj. 31. KazLev, XX, 515.

⁶² Kazinczy Gyulay Lajoshoz, 1817. jan. 13. KazLev, XV, 23.

⁶³ Kazinczy Szemere Pálhoz, 1830. nov. 3. KazLev, XXII, 440.

⁶⁴ Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1829. máj. 27. KazLev, XXII, 429.

⁶⁵ CSATKAI 1925, 17.

a' katonai kenyérsütő, melly hajdan a' Mátyás' istállója volt, tele van gipsz és három vagy négy márvány büsztökkel; illyen a' Cardinális Primás Rudnayé. Ürményi József és Gróf Brunsvik József Ország-Bírájaié, Marczibán Úré 's Asszonyé, Generalis Gróf Bekerszé, Gróf Sándor Móriczé, Kulcsár Istváné."⁶⁶ Az író és a szobrász ekkor még csak levelekből ismeri egymást. 1823-ban Ferenczy hálásan veszi kézhez Kazinczy Ferenczy *Graphidionára* című epigrammáját, amelynek utolsó sorai így hangzanak: „Szóllj, ki vezette karod'? ki sugallta kebledbe hogy azt merd? / Néked ez elhevülést egy kegyes Isten adá. / »Ámor nyújtja segélyt, 's munkám' kedvelni taníta; / 'S a' leczkét együtt vette Ferenczy velem.«”⁶⁷ A következő évben, bár Ferenczy hazalátogat szüleihez Rimaszombatba, nem sikerül kettejük tervbe vett találkozása, a szobrász helyett a következő sajnálkozó sorok érkeznek Széphalomra: „Öreg reményem 's mindenem! A mostoha Sors még most is vélünk annyira kegyetlen, hogy a rég ohajtót öszve jövést meszszelteit: de más részről meg kedvesebb véggel kecsegtet, midőn talán én többé nem Romai hanem Magyar Lakos lehetek, és így minden tudományos Hazafiakkal, de kiváltképpen te veled egy Barátságot és Nestori tapasztalataidból kedves Gyümölcsöt szerezhettek, 's egy mostani bűnk felejtésére, vig Innepet innepelünk”⁶⁸. Ferenczy tehát hazatelepül Rómából: műtermet keres és talál Budán, a várhegy oldalában.

Kettejük első találkozására négy év múltán, 1828. február 22-én kerül sor, Fáy András pesti házában. Kazinczy még ekkor is beteg: lázasan, tüdőgyulladással érkezett a fővárosba, ám a körülötte pezsgő literátori élet miatt csak kevés időt tölt ágyban. Az író naplójegyzeteiben így írja le Ferenczy István megpillantását: „[1828. február] 22. Fáy Andrásnál ebéd. Ott hagyom Ragályi Tamást, 's szaladok a' Ferenczy István ölelésére, ki az elsőbb szoba' kemenczéje mellett beszélle nem tudom kivel. Ezt a' díszét nemzetünknek itt látom először.”⁶⁹ A szobrásszal való személyes megismerkedésre tehát, akárcsak a pesti írókkal való találkozásokra, társaságban kerül sor. Minthogy Ferenczy Fáy András közeli barátja, a későbbiekben is sok időt töltenek el együtt Fáy belvárosi házában és ferencvárosi kertjében. Ekkor már, ahogyan az Kazinczy barátaihoz írott leveleiből tudható, javában készül Kazinczy mellszobra.⁷⁰ Még nincs márványba faragva, ahogyan azt az író Dessewffynek hírül adta, éppen ellenkezőleg: Ferenczy, most, hogy Kazinczy jelen van, végre elvégezheti a szükséges korrigálásokat a hús-vér modell után. Az agyag nyárra készül el, olvashatjuk Kazinczy pesti naplójegyzeteiben: „[1828. június] 17. Ferenczy az én büsztömet sárban.” Egy hét múlva pedig ezt jegyzi be: „[1828. június] 25. Ferenczy elvégze büsztömet.”⁷¹

Voltaire szobrának megkoszorúzása – Kazinczy szobrának megkoszorúzása

A panteonizáció eszméje kifejlődésének és gyakorlati megvalósulásának hosszú folyamatában, ha nem is döntő, de nyilvánvaló szerepet játszik Kazinczynak az általa szerkesztett Orpheusban 1790-ben közzé tett egyik fordítása. Ekkor, úgynevezett érzékeny korszakában a közelmúlt s jelen francia és német irodalmának egyszersmind az európai

⁶⁶ Kazinczy Guzmics Izidorhoz, 1829. máj. 27. KazLev, XXII, 427.

⁶⁷ Kazinczy Ferenczy Istvánhoz, 1823. jan. 17. KazLev, XVIII, 235.

⁶⁸ Ferenczy István Kazinczyhoz, 1824. nov. 5. KazLev, XIX, 229.

⁶⁹ *Pesti Útam*, KAZINCZY 2009, 330.

⁷⁰ „Ferenczy, fejemet carrári Márványból faragta, három vagy négy rajzolások, és a' Döbrenteinél függő képem után.” (Kazinczy Dessewffy Józsefhez, 1827. dec. 13. XX, 421.) A márvány majd jóval később készül el, ebben az időben még az agyag mintázása folyik. Vö. *Pesti Útam*, KAZINCZY 2009, 336.

⁷¹ *Pesti Útam*, KAZINCZY 2009, 336.

felvilágosodásnak kiemelkedő személyiségei jelentették számára a követendő mintát. Ennek jegyében tette közzé Kristof Zabuesnig 1779-ben napvilágot látott szemelvényes Voltaire-életrajzának néhány részletét is. Köztük azt is, amely Voltaire Párizsba való diadalmas visszatérésének (huszonnyolc esztendeig volt kitiltva Párizsból!), egyszersmind megdicsőülésének egyik epizódját mutatja be: „[1778] Mart. 30dikán midőn új darabját Irenjét hatodszor játszották, és Irenét nyomban Nanine követte, a' Theatrumban Voltaire is jelen vólt. Alig tudta magát keresztül fúrni azon a' tömött Népen, a' melly oda leg-inkább az ő látása kedvéért gyűlt; 's midőn a' lozsiba bé-ért Brizard színjátzó hozzája ment, 's egy koronát akart fel-tenni fejére. Voltaire le-kapta azt, 's hát a' nagy betsülettel meg akartok-é (kérdé) őlni? Képzeltetelen kedvességgel játszatott-el a' darab. 'S alig vala vége, midőn a' kárpit hirtelen fel-rántatott, 's Voltairnak faragott képe a' színen állott. A' sok színjátzó körül-vette azt, 's úgy koronáztatott-meg a' Nép örvendező sikóltozásai közt.”⁷² Természetes, hogy a nagy író megdicsőítésének fentebb vázolt jelenete nem került el Kazinczy figyelmét, amikor Zabuesnig könyvéből a fordításra kiemelendő szemelvényeket válogatta. Látnia kellett, hogy Franciaországban a Voltaire-t ünneplők sokasága már maga a közönség: olvasók és színházba járók tömege. 1790-ben, amikor Kazinczy Voltaire Skizzei megjelentek, egyfelől teljességgel beláthatatlan volt, hogy idehaza mikor arathat majd magyar nyelven író, költő, színpadi szerző ilyen nyilvánvalóan hatalmas, zajos közönségsikert, másfelől az is aligha vagy nehezen volt elképzelhető, hogy egy magyar író és róla készült szobrát tömegek éljenzése között koronázzanak-koszorúzzanak meg.

Két év híján negyven év telt el, s Kazinczyt is, szobrát is megkoszorúzták – egyidejűleg. Nem olvasóinak zajos tömege előtt és nem is színpadon (ahogyan Voltaire-hez hasonlóan színpadon ünnepelték például a németek Goethét nyolcvanadik születésnapján⁷³), hanem Fáyéknál, családias, baráti körben. A koszorúzás eseményét apró mozaikokból építhetjük fel. Kazinczy utal a szobor megérkezésére, ha annak megkoszorúzását nem is említi: „[1828. június] 30. Fáyánál vacsora. Ferenczy oda hozatá büsztömet.”⁷⁴

Sok év távlatából a vendéglátó házigazda Fáy András is beszámol a történekről, de időpontját tévesen 1830-ra teszi: „1830-nak egyik napján, írói és művészi társaság, vidám vacsoránál gyűlt nálam össze; köztök Kazinczy Ferencz és Ferenczy István, a művész. Ez utóbbi amannak kedvelt barátja, el-elvonódott a társaságtól, rejtélyesen járt-kelt, suttogott, s csak az asztal végével jöttünk rejtélyessége titkára. Egyszerre felszökik ültéből Ferenczy, s ezen szavakkal üdvözlővén Kazinczyt: „Barátom! Rómában laktomban úgy tapasztalám, hogy az írói vagy művészi osztályokban kitűnő érdemek meg szoktak koszorúzni. Engedje meg ismeretes szerénységed, hogy mi is hasonlót tegyünk veled! – hirtelen, mielőtt az öreg

⁷² Kazinczy, *Skizzek a' Voltaire életéből*, ORPHEUS, 2001, 214. Kristof Zabuesnig művének címe: *Historische und Kritische Nachrichten von dem Leben und den Schriften des Herrn von Voltaire und anderer Neuphilosophen unsere Zeiten*, Augsburg, 1779. Vö. még ORPHEUS, 2001, 498–499.

⁷³ Toldy Ferenc több ízben jelen volt 1829 nyarának végén a nyolcvan éves Goethe ünneplésén Németországban, így például egy Faust-előadáson Dresdában, illetve a weimari Goethe ünnepen is. Vö. Toldy Ferenc Bajza Józsefhez, 1929. szept. 5., BAJZA–TOLDY 1969, 469. Európai körútja során Toldy otthonában is meglátogatta a Kazinczy által végtelenül tisztelt Goethét. A látogatásról levélben számolt be Kazinczynak, aki fokozott érdeklődéssel vette a híreket, részben azért is, mivel a Toldy által összeállított és Goethének is eljuttatott német nyelvű *Handbuch*ban az ő munkái is szerepeltek. Vö. Toldy Ferenc Kazinczyhoz, 1829. dec. 8. KazLev, XXI, 158., Kazinczy Toldy Ferenchez, 1829. dec. 31. KazLev, XXI, 186.

⁷⁴ *Pesi Útam*, KAZINCZY 2009, 336.

eszmélhetne, fejére övedzé zöld koszorúját, melyet, – más zöld lomb nem találtatván közelben, a vármegye háza udvarának közepén állott szomorúfűz gallyából fona össze. A meglepett irodalmi hősnék köny szökék szemébe, s kedves zavarában sorba ölele bennünket.”⁷⁵ Nyilvánvalóan hibás a Fáy által megadott 1830-as dátum, hiszen Kazinczy ebben az évben egyáltalán nem fordult meg Pesten. Egy másik beszámolójában Fáy azt állítja, hogy a megkoszorúzáskor a mellszobor is jelen volt. (Valószínűleg, hogy Ferenczy büsztjét kétszer, netán többször átvitték volna Fáyékhoz.) A szobor szereplése egybevág Kazinczy naplójegyzeteivel, tehát. Fáy és Kazinczy szövegei az eseménytörténetet illetően hitelesítik egymást. Az est időpontjának tekintetében azonban nyilvánvalóan Kazinczy egykorú feljegyzéseire kell bízni magunkat.

A másik Fáy visszaemlékezés, amelynek főszereplője ezúttal Ferenczy István, így egészíti ki a történetet: „Kegeyettel tisztelte ő [ti. Ferenczy] minden jelesét a hazának. Ő volt az, ki egy nálam gyűlt kis baráti körben, barátját Kazinczy Ferenczet, egy szomorúfűzgallyból font koszorúval tán először koszorúzta meg, előbb az ősznek homlokára, majd annak mellszobrára tűzvén fel a koszorút. Ily biztos kis baráti körökben megnyíltak Ferenczynél a kebel kincsei s meghitt barátait meglepte annak gazdagsága.”⁷⁶

Miért nem jegyezte fel, vagy írta meg barátainak az író, hogy őt és a róla frissen készült szobrot barátai megkoszorúzták? Rejtély. Elképzelhető, hogy azért nem, mert koszorúját nem borostyánból vagy babérból fonták, hanem szomorúfűzből. A fűz a gyász, a halál jelképe. Ha valakinek a számára ez jelentőséggel bírhatott, az mindenekelőtt a szimbólumok (és allegóriák) iránt érzékeny Kazinczy lehetett. Másfelől az est vidám hangulatban és nem túl nagy körben zajlott, lehetséges tehát az is, hogy a jelenet nem volt eléggé emelkedett és ünnepélyes ahhoz, hogy Kazinczy említésre méltónak ítélje. Ezen felül bizonyos, hogy az agyagról ekkor még legfeljebb gipszöntvény készülhetett – ha készült egyáltalán – mivel öt nap alatt (Ferenczy június 25-én végzett az agyag megmunkálásával, az est pedig június 30-án volt) aligha lett volna idő a márvány kifaragására. Kétségtelen, hogy büszkeségre a carrarai márvány anyagból mintázott alkotás adhatott volna igazi okot az író számára. Barátai már a nemes anyagból készült büszttről vettek hírt, így talán érthető, hogy végül elmaradtak az esetlegesen nekik szánt levélbeszámolók a (vagy agyag, vagy gipsz) mellszobor megkoszorúzásáról.

Ferenczy István Kazinczy márvány szobra végülis a széphalmi mester születésének századik évfordulójára rendezett grandiózus, kultikussá nőtt 1859-es ünnepségeken jut majd központi szerephez,⁷⁷ pulpituson, oltárként, örökzöld gallyakkal feldíszítve áll a Nemzeti Múzeum dísztermében, hirdetve, hogy modellje, Kazinczy, bekerült a Pantheonba.

⁷⁵ FÁY 2000, 268–269. Fáy emlékezése 1853-ból származik.

⁷⁶ FÁY 2000, 63. Vö. KIRÁLY 2010, 126–127. Fáynak ez az emlékezése 1860-ból való.

⁷⁷ A Nemzeti Múzeumbeli centenáriumi ünnepségek másik emblemikus látványeleme, amely valóságos kultuszképpé vált, egy nagyméretű, kifejezetten a századik évfordulóra megrendelt festmény, amelyet a művész, Orlai Petrich Soma, Toldy Ferenc hangsúlyos intenciói nyomán készített. A mű *Kazinczy és Kisfaludy első találkozására* címen vált ismertté, s témája egy Pesten, 1828. február 19-én ténylegesen lezajlott irodalmi látogatás egy elképzelt (?) pillanata, azaz annak re/konstrukciója: Kazinczy és Kisfaludy Károly írótsársaik gyűrűjében kezdet fognak. A valós eseményről Kazinczy mindössze ennyit jegyez fel naplójában: „[1828. február 19.] Szemerének születési napja, mint feleségemé. Bártfayné adá Szemerének a' vacsorát. Itt látom először Kisfaludy Károlyt, itt először Bajzát. – Helmezi is ott.” (Pesti Út, KAZINCZY 2009, 330.) A festményhez Toldy képmagyarázatot fűzött, melynek esszenciája máig tovább hagyományozódott. Ennek értelmében az ábrázolás a klasszicista és a romantikus irónemzedék ún. szimbolikus őrsváltását volt hivatott bemutatni. A témával kapcsolatban Vö. FÁBRI 1987, 511–512., KESERŰ 1994, 39–41., KERÉNYI 2003, 469., DÁVIDHÁZI 2004., 293., SZILÁGYI 2007/a, 58–63., KOVÁCS 2009, 151., RÉVÉSZ 2010.

Bibliográfiai rövidítésjegyzék

- BAJZA–TOLDY 1969 = BAJZA József és TOLDY Ferenc *Levelezése*, s. a. r. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Akadémiai Kiadó, 1969 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai, 9).
- BELTING 2003 = Hans Belting, *Kép–antropológia, Képtudományi vázlatok*, ford. Kelemen Pál, Bp., Kijárat Kiadó, 2003 (Spatium 2.)
- CSATKAI 1925 = CSATKAI Endre, *Kazinczy és a képzőművészetek* [1925], Bp., MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1983.
- CSETRI 1990 = CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?: Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990 (Irodalomtudomány és Kritika).
- DÁVIDHÁZI 2004 = DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai Kiadó, Universitas Kiadó, 2004 (Irodalomtudomány és Kritika).
- E.CSORBA–KOVÁCS 2006 = E. CSORBA–KOVÁCS 2006 == *Halotti maszk – Élőmaszk*, szerk. E. CSORBA Csilla, KOVÁCS Ida, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006.
- FÁY 2000 = FÁY András, *Részletek Fáy András emlékirataiból* = HÁSZ-FEHÉR 2000, 237–328.
- FÁBRI 1987 = FÁBRI Anna, *Az irodalom magánélete, Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987.
- GYAPAY 2009 = GYAPAY László, *A műalkotások megítélésének szempontjai Kazinczynál* = Kovács 2009, 15–24.
- KAZINCZY 1928 = KAZINCZY Ferenc, *Árnyékrajzolatok, Rajzolta Kazinczy Ferenc maga kezével*, Bp., Könyvbarátok Szövetsége, 1928.
- KAZINCZY 1987 = KAZINCZY Ferenc, *Az én életem*, összegyűjt., szerk., előszó, jegyz., SZILÁGYI Ferenc, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987 (Nemzet és Emlékezet).
- KAZINCZY 2009 = KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc Művei: 1. Osztály: Eredeti Művek).
- KazLev = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1991; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1960.
- KERÉNYI 2003 = KERÉNYI Ferenc, *Az elmaradt irodalmi nemzedékváltások tanulságaiból*, Holmi, 2003/4, 469–477.

- KESERŐ 1994 = KESERŐ Katalin, *A kultusz köztes helye Kazinczy magyarországi kultuszának tükrében* = KALLA, 1994, 35–45.
- KIRÁLY 2010 = KIRÁLY Erzsébet, *Silány originál vagy mesteri kópia? Kazinczy és a művészi utánpótlás elve* = DEBRECZENI–GÖNCZY 2010, 121–134.
- KOVÁCS 2009 = *A Szép és a Jó: Kazinczy és a művészetek*, szerk. KOVÁCS Ida, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009 [Kiállítási katalógus].
- MERÉNYI 2000 = MERÉNYI Annamária, *A beavatás kánonja és a szerzői név szerepe Kazinczy körében* = TAKÁTS 2000, 57–72.
- ORPHEUS 2001 = *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001.
- OZOUF 1986 = Mona OZOUF, *Le Panthéon: L'École normale des morts* = NORA 1984–1992, II (La nation), 139–166.
- PORKOLÁB 2005 = PORKOLÁB Tibor, „Nagyjainknak pantheonja épül”: *Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, [Bp.], Anonymus Kiadó, 2005. (Belépő).
- RÉVÉSZ 2010 = RÉVÉSZ Emese, *A „Játékba hozott kép”: Kazinczy képi reprezentációja az 1859-es emlékévben*, <http://www.btm.hu/varmuzeum/kiadvany/tbm/35/04/revesz.pdf>
- RÓZSA 1957 = RÓZSA György, *Kazinczy Ferenc a művészetben*, *Művészettörténeti Értesítő*, 1957/2–3, 174–192.
- SZALAI 1990 = SZALAI Anna, *Pályakezdő évek Pest-Budán: Horvát István és íróbarátai 1800–1815*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- SZILÁGYI 2007/a = SZILÁGYI Márton, *Összeköt vagy elválaszt? A generáció mint irodalomtörténeti magyarázóelv*, *Híd*, 2007/9, 53–64.

Könyvekről

Book

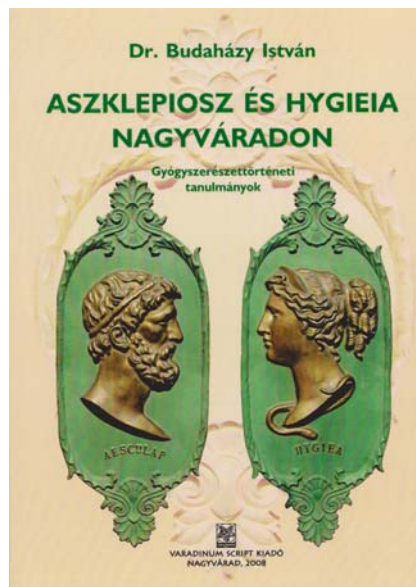
Tartalomjegyzék:

1. Dr. Budaházy István: Aszklépiosz és Hygieia Nagyváradon.
2. Vekerdi László: Magyar világ, Tudós világ. Tudománytörténészek és művelődéstörténészek gyűrűjében.
3. Cito pede labitur aetas. Tanulmányok Kapronczay Károly 70. születésnapjára.
4. Nagy Péter Tibor: A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867-1945. neveléstudomány-történeti tanulmányok.
5. Id. CSapody István (1856-1912) nyelvészeti tevékenysége. Kapronczay Katalin cikke.

1. Dr. Budaházy István

Aszklépiosz és Hygieia Nagyváradon. Varadinum Script Kiadó. Nagyvárad. 2008. 282. p.
ISBN 978-973-88784-1-9

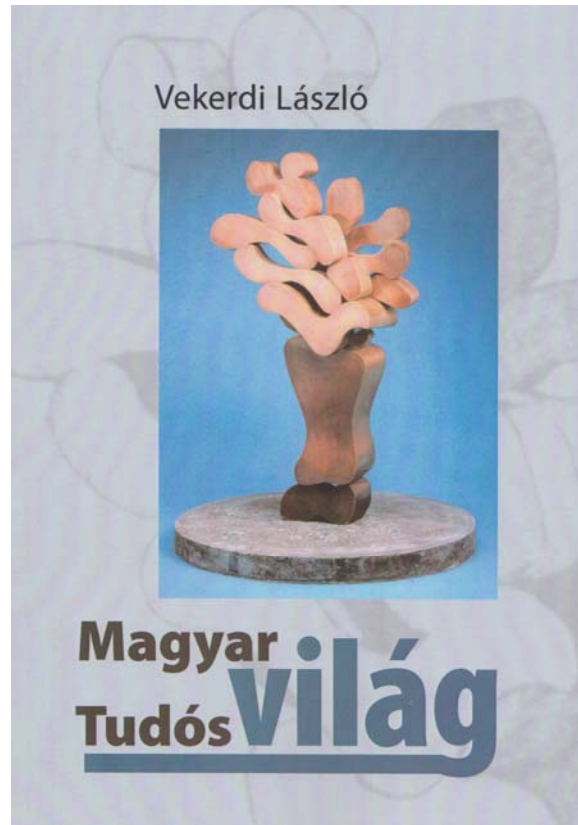
Nagyváradai gyógyszerészetének adatai megtalálhatók a XV. Századtól a XX. századig, a tulajdonosok és ott dolgozó gyógyszerészek munkássága, élettörténete, közéleti tevékenységeik, a tárgyi emlékeken kívül, eddig még fel nem tárt adatokkal, szakma – és életmód leíró történetében.

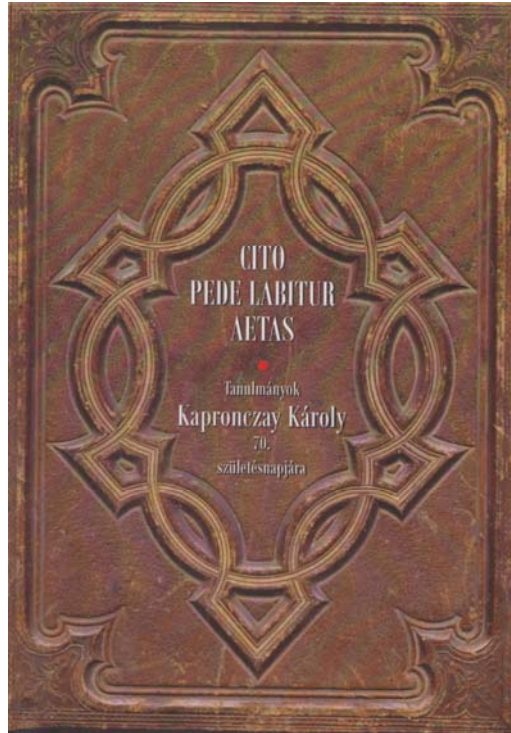
2. Vekerdi László

Magyar világ, Tudós világ. Tudománytörténészek és művelődéstörténészek gyűrűjében. Sajtó alá rendezte Gazda István. MATI. Budapest, 2011. 418 p. ISBN 978-963-9276-93-2.

Vekerdi Lászlónak azokból a magyar vonatkozású tudománytörténeti és művelődéstörténeti írásait olvashatjuk, amelyek nem jelentek meg tanulmányköteteiben a szerző kívánságfa szerint: „gyűjtessenek össze kötetekbe szétszórt esszéi, megemlékezései, recenziói, elemző tanulmányai – témakörök szerint csoportosításban”.

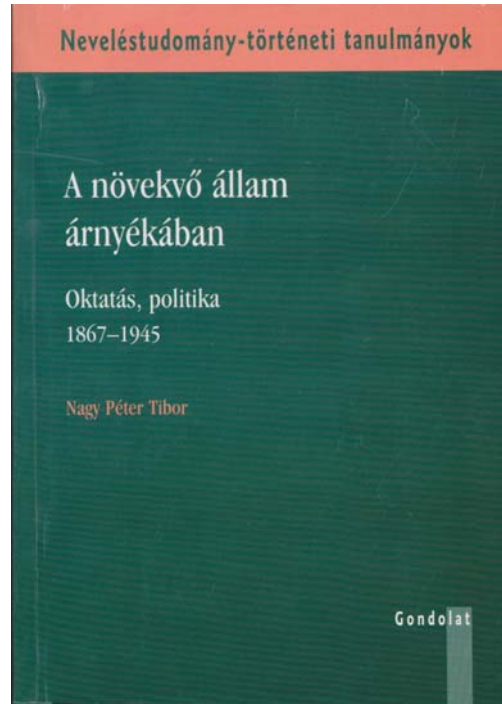
3. Cito pede labitur aetas. Tanulmányok Kapronczay Károly 70. születésnapjára. (szerk: Forrai J, Gazda I. Kapronczay K, Magyar L.A, Schultheisz E, Sótónyi P, Varga B, Vizi E.Sz.) Budapest, Semmelweis Kiadó. 2011. 247. ISBN 978 963 331 188 2

4. Nagy Péter Tibor:

A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika 1867-1945. neveléstudományn-történeti tanulmányok. Gondolat Kiadó. Budapest. 2011. 494. p. ISBN 978-963-693-326-5

A szerző átfogóan vizsgálja az állami befolyás expanzióját az oktatásban, amely három szinten indukálta a konfliktusokat: az oktatásra irányuló társadalmi keresletszabályozásban, az iskolaügyet hagyományosan fenntartó egyházakkal szemben, a szűkebben vett oktatási rendszer szereplőivel szemben.

5. Id. CSapody István (1856-1912) nyelvészeti tevékenysége. Kapronczay Katalin cikke.

A XIX. századi nagy orvos egyéniségek csaknem valamennyien hozzájárultak szakterületük nyelvének magyarrá tételéhez. Néhányan olyan értő módon művelték a nyelvészetet, hogy a magyar nyelvtörténet jelesei között tartja őket számon az utókor. A Csapody szemész-dinasztia legkorábban élt tagja, idősebb Csapody István is méltán nyerte el kortársai elismerését, természetesen kimagasló szemészeti munkássága mellett.

A Sopron megyei Horpácson született a család kilencedik gyermekeként. A soproni gimnázium elvégzése után a pesti egyetem orvosi karán folytatta tanulmányait, 1880-ban kapta meg orvosdoktori oklevelét. Ifjú orvosként a nagy tekintélyű Schulek-klinikára került, ahol hamarosan tanársegéd (1880-1894 között) és a professzor közvetlen munkatársa lett. 1887-ben megszerezte az iskolaorvosi és egészségtan-tanári képesítést is. 1890-től a szemészet magántanára, 1895-től egyetemi nyilvános rendkívüli tanár lett. 1891-től a bölcsészettudományi karon az iskola-egészségtan megbízott előadója. Ebben az időben már a budapesti poliklinika szemész főorvosa, a Ferenc József Kereskedelmi Kórház szemorvosa és a MÁV szemészeti tanácsadója, szülőhelye megbecsüléseként Sopron megyei tiszteletbeli tiszti-főorvossá választották.

Rendkívül sokoldalú érdeklődése és aktív tevékenysége a nyelvészeti, matematikai, csillagászati és botanikai kutatások területére is kiterjedt. Rajztehetségét a szemészeti dolgozataihoz és feljegyzéseihez mellékelt anatómiai illusztrációi őrzik.

Legfontosabb kutatásai során a retinaleválás, a szivárványhártya glaukómás sorvadása, a sympathiás szemgyulladás okainak vonatkozásában kiváló eredményeket ért el. Nevéhez fűződik az ún. Csapody-féle kanál megalkotása, amelyet a jégárpa operálásánál használnak ma is. Gyakorlati munkája során a színérvzés vizsgálatával, a szaruhártya érhálózatával, a látóhártya leválásával, a szem különféle sérüléseivel, a szemfenéki problémák értágítóval történő terápiájával foglalkozott és ért el sikereket. Új látásélességi mértékegységet kívánt bevezetni *katoptria* elnevezéssel, a látás élességének jelölését analógiába hozva a fénytörés mérésének jelölésével, a dioptriával.

Egészségnevelőként kapcsolódott a Fodor József által megindított *Egészség* c. folyóirathoz, amelyet 1890-1899 között szerkesztőként irányított. Az egészségügyi felvilágosítással kapcsolatos elgondolásait nem csak a lap tartalmi alakításában valósította meg, de sok írásával is gazdagította azt.

Fodor József hamarosan felismerte Csapody egészségnevelői értékeit, amelyet a folyóirat szerkesztésén túl is szeretett volna kiaknázni, ezért igyekezett őt mind jobban aktivizálni az Országos Közegészségügyi Egyesületben. Csapody - Fodor javaslatára - 1890-1899 között az Egyesület főtitkára, majd másodelnöke lett. 1882-től tagja volt a Budapesti Királyi Orvosegyesületnek, amely a szakmai továbbképzés, a tudományos eszmecsere fontos fóruma volt. Nem véletlen, hogy a Királyi Magyar Természettudományi Társulatba is belépett, az élettani szakosztály egyik alapítója, majd választmányi tag lett. A Természettudományi Társulat létrejöttének és működésének egyik legfontosabb célkitűzése ugyanis a tudományok színvonalas népszerűsítése, az orvoslás vonatkozásában az egészségnevelés volt. A Természettudományi Társulat által a laikus nagyközönség részére szervezett előadás-sorozatokban is szívesen részt vett Csapody, továbbá népszerűsítő közleményeket írt a társulat lapjában, a Természettudományi Közönyben. Egészségnevelőként, népszerű felvilágosító munkák szerzőjeként fontos eszköze volt a nyelv, itt is hasznosítani tudta nyelvművelői tehetségét.

Munkásságának igen fontos területe a nyelvészeti, nyelvművelői, nyelvújítói tevékenység. Számos idegen nyelv ismeretének birtokában értő módon kapcsolódott be mindenek előtt az orvosi nyelv magyar terminológiájának alakításába. Természetesen elsődlegesen a szemészetet gazdagította új kifejezésekkel, szóalkotásai közé tartoztak: *áthajló*

redő, fehér hályog, felemás fénytörés, félcsíptető (a monokli helyett), *félszeműség, kétszabású fénytörés* (astigmia), *közellátóság, közlető* (szimpátiás), *szemgyulladás, lencsehíjas szem, pillák beférkőzése* (inversio ciliorum), *pillák ferdülése* (trichiasis), *szárnyas hályog* (pterygium), *szemhunytató izom, szín-nemlátás, szűnyoglátás, többsorú pillák* (distichiasis), *szemtágulás, nyitvamaradás* (lagophthalmus), *törpeszem* (mikrophtalmus), *vendégszem* stb. 1899-ben írta meg az *Útmutató a szemészetben* c. művét, amely az első magyar nyelvű szemészeti tankönyv.

Szerteágazó nyelvészeti tevékenysége során a háttérben mindig érezhető hivatásának, a szemorvoslásnak hatása. A *Magyar Nyelv* és a *Nyelvőr* című folyóiratokat nem csupán érdeklődéssel forgatta már gimnazista kora óta, de szakírói munkássága több évtizede során mintegy 200 nyelvészeti témájú közleményt jelentetett meg e lapok hasábjain. A *Magyar Nyelv* „Szó és szólásmagyarázatok” valamint a „Levélszekerényünk” rovatában általában féloldali terjedelemben olvashatjuk etimológiai fejtegetéseit. Természetesen számos orvoslással kapcsolatos kifejezést is magyarázott (pl. az elfajzás, vagy a hagymáz kifejezéseket).

Munkatársa volt a *Nyelvtörténeti Szótárnak*, az *Akadémiai Nagyszótárnak*. Manninger Vilmos és Bakay Lajos 1907-ben jelentette meg Budapesten az *Onomatologia medica, orvosi neves könyv* című munkát, amelynek munkálataiba bevonták Csapodyt is. Manninger nyilatkozata szerint: „*Csapody segítségével nélkül meg sem jelenhetett volna, az egészet átdolgozta, a szemészeti kifejezések általában Csapody szavainak, tőle jóváhagyottaknak tekinthetők.*” Az ő tanácsaival, segítségével került kiadásra Jendrassik Ernő: *Nyelvészeti tanácsadó. Orvostudományi írók használatára.* (kiadja a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat) c. műve is (Gyoma, Kner, 1908.). Megbízást kapott a *Botanika szótár* szerkesztőitől is, hogy alkossa meg a színskálában lévő színek magyar nevét. A feladat nagy és sokrétű volt, alapos előtanulmányokat igényelt. Csapody lelkiismeretessége a botanikára és a közkézen forgó, legismertebb többnyelvű botanikai szótár feldolgozására terjedt ki (SACCARDO, Pier Andrea: *Chromotaxia, seu nomenclator colorum polyglottus addidis speciminibus coloratis.* Patavii, 1894.). „*Tulajdonképpen az lett a föladatom, hogy az abban összefoglalt latin, görög, olasz, francia, angol, német nevekhez odaillő magyar nevet találjak, melyek egyrészt Saccardo-t pótolják ki hetedik nyelvül a miénkkel, másrészt a botanikai szótárba fölvéve egységessé tennék az elnevezések használatát.*” – fogalmazta meg Csapody. A sziszifuszinak tűnő munka gyakorlati menetéről a *Természettudományi Közöny* hasábjain (1898. 352. sz. füzet) számolt be. Felhasználta a szemészeti diagnosztikában alkalmazott

Holmgren-féle színérzék vizsgálat tapasztalatait, vagyis a 246 féle színárnyalatú pamutmotringot egy kör alakú táblára helyezte fel és így alakította ki a fokozatos átmeneteket mutató teljes színskálát. Ezután már „egyszerű” volt a feladat, a helyes magyar nevek megtalálása. „ *A színek magyar neveit a népies és az irodalmi magyar nyelvből szedtem össze: alkalmazásukban pedig a színlátás szemorvosi vizsgálatában gyakorolt színérzékelem vezérelt. E közben szigorúan ragaszkodtam a helyes magyarság követelményeihez.*” – írta. A munka lenyűgöző, elég, ha példaként csak a piros és vörös gyűjtőszíneket nézzük, amelyeken belül húsz árnyalat magyar nevét hozta létre Csapody.

1906-ban átnézte Simonyi Zsigmond: *Középiskolai műszótárának egészségügyi és orvosi műszavait.*

A Természettudományi Társulat könyvkiadójánál jelent meg 1898-ban Philipp Tissié: *Az elfáradás és a testgyakorlás* c. könyvének magyar fordítása, amely a sportolás élettani, egészségügyi hatásai mellett annak káros következményeit is taglalja. A könyv magyar nyelvű kiadása több szempontból is újdonság, ugyanakkor a fordítás is „testreszabott” feladat volt Csapody számára, aki korábban már több írásában foglalkozott a turistaság, a sportolás egészségtanával, de a szöveg magyar nyelvre való áttétele során rá várt e szakterület magyar terminológiájának létrehozása. Maga a testgyakorlás kifejezés is Csapody alkotása. A sort folytatva – Csapody magyarázata szerint, aki zömmel a francia szavakat adta meg a szótárszerű felsorolásban -: a *versenyezés, versengés, versenyfutás, versenytárs*, továbbá a *futtatás, futtató, elfáradás* vagy *fáradtság, izom ernyedés* (a zsongtalanság helyett), a *feszülékenység* (a verőerek tonicitása), *teljes erejű érverés* és *ereje fogyott érverés, farzsába* (ischias), *ideg-gócok, hang ejtő izmok* (muscles phonetiques), *önként tett mozgás – tétetett mozgás* (aktív és passzív mozgás), *keltett mozgás* (reflex mozgás), *sugallás* (suggestion), *önsugallás* (autosuggestion), *igézés* (hypnotisme), *igézet* (hipnózis), *igézetbe ejt* (hipnotizál), *visszahatás* (reaktion), *csüggedt* (deprimált), stb. A témához tartoznak a tréfás *vasparipás lovag* (kerékpározó) illetve a *lábító*, ami nem más, mint a pedál. Ugyanennek a könyvnek az előszavában – mivel idegen nyelvből fordított szövegről van szó - az idegen személynevek magyar nyelvi közegben való használatáról elmélkedik. „... *a személynevek írása módjára nézve az a véleményem, hogy minden embernek, a ki az irodalomban, művészetben vagy a tudományban nevet szerzett, olyan tulajdona még a keresztneve is, hogy nem szabad lefordítani, de ha magyar szövegbe belekerül, alkalmazkodnia kell a magyar szórendhez, tehát Tissié Philipp... de nem Tissié Fülöp, valamint hogy Arany János se legyen Jean Arany,*

hanem János Arany a francziában.” Ne feledjük, ez a Verne Gyula, Tolsztoj Leó, Shakespeare Vilmos stb. magyarított nevek korszaka a könyvkiadásban, közbeszédben.

A *Budapesti Hírlap* számára harminc évig dolgozott: egészségügyi, művelődéstörténeti témájú, szépirodalmi ihletésű tárcákat írt, nyelvhelyességi kérdésekben fogalmazta meg véleményét. Heltai Jenő erről így nyilatkozott: *„a Budapesti Hírlapnál nagy tekintélye volt, félték tőle, mert a magyar nyelvben nem alkudott.”* Simonyi Zsigmond ugyanerről a területről ezt mondta: *„Közhasznú működésének másik tere a Budapesti Hírlap volt, hol elmemozdító cikkei állandóan éber figyelemmel kísérték a nyelvművelés, nyelvfejlődés minden mozzanatát. Cikkei értékes okmányok irodalmi és köznyelvünk legújabb fejlődésében.”*

Nyelvészeti jártasságát és biztosságát annak köszönhette, hogy évtizedekig gyűjtött, elemzett, ezért értékelték tevékenységét még a hivatásos nyelvészek is szakszerűségnek, és nem csupán alkalmi amatőrködésnek. A magyar orvosi szakkifejezéseken kívül gyűjtötte a tájszavakat, foglalkozott a hangzóilleszkedéssel, a gyermekek sajátos nyelvével. A Szarvas Gábor féle új ortológus táborhoz tartozott, amelynek jellemzője, hogy *„nem akar önkénykedni a nyelven, hanem meg akarja ismerni természetét, sajátosságait.”*

Szarvas Gábor úgy jellemezte már 28 éves korában, mint *„egyedüli colléga, ki ügyünket – az orvosi nyelv ügyét - meglátogatja.”* Tóth Béla - a *Magyar ritkaságok, A magyar anekdotakincs* stb. szerzője – egyik Csapodyhoz írott levelében olvassuk: *„Csodállak, mint a magyar orvostudomány nemzeti reformátorát ... és háládatosan ismerem el: mennyit tanultam tőled magyarság dolgában én, a belletrista is.”*

Csapody tervezte, hogy elkészíti a magyar orvosi nyelv szótárát. Még klinikusi éveit alatt kezdte el az anyaggyűjtést, elsődlegesen régi magyar nyelvű orvosi műveket dolgozott fel. Több ezer címszó anyaga maradt meg kéziratban, amelyet nem sikerült befejezni és közreadni.

Idősebb Csapody István nyelvészeti munkásságát halála után Szily Kálmán a Nyelvtudományi Társaság ülésén ekképpen értékelte: *„az orvosi műnyelv művelése körül maradandó érdemeket szerzett magának”*